

Українське візуальне мистецтво у парадигмах XXI століття: СВІТОГЛЯДНІ ЗМІНИ ВОЄННОЇ ДОБИ

Ukrainian Visual Arts in the Paradigms of the 21st Century: Worldview Change in the Time of War

УДК 7(477):355(09)

DOI: 0.31500/2309-8813.20.2024.327032

Віктор Сидоренко

Президент Національної академії мистецтв України,
академік, кандидат мистецтвознавства, професор
e-mail: sydart@gmail.com

Victor Sydorenko

President and Full Member of the National Academy
of Arts of Ukraine, Ph.D. in Art Studies, Professor
orcid.org/0000-0001-9349-4035

Анотація. У статті розглядається трансформація українського мистецтва в умовах викликів російсько-української війни, що спонукає до переосмислення образу героя та національної ідентичності. Українське мистецтво, яке раніше сприймалося як частина пострадянської культури, набуло світового визнання, поставши важливим чинником у збереженні культурної спадщини та утвердженні української ідентичності на міжнародній арені. Сучасні події змушують митців інтегруватися у світовий культурний контекст, відходячи від постмодерністських практик. Образ героя в мистецтві тепер презентує реальну людину, яка через свої дії й жертви рятує світ від руйнування. Українські митці спонукають європейців до переосмислення власних цінностей, усвідомлення важливості свободи та героїзму. Поряд із матеріальними ресурсами культура та мистецтво стають запорукою національної безпеки України. Вони не лише зберігають національну ідентичність, а й виконують роль мотиваторів захисту держави, демонструючи унікальність України у світі та її здатність протистояти зовнішнім загрозам.

Ключові слова: сучасне українське мистецтво, візуальне мистецтво XXI століття, Національна академія мистецтв України, світоглядна парадигма, герой, травма, культурна дипломатія.

Постановка проблеми. Теперішня ситуація війни, попри весь жах, пов'язаний з людськими трагедіями, втратами матеріальних ресурсів, пам'яток культури, дозволила Україні голосно заявити про себе в світі, який чи не вперше почав сприймати українців як самостійну культурну націю, окрему від інших націй колишнього СРСР, і активно підтримувати їх опір російській агресії.

Навіть зараз, коли шок міжнародної спільноти від зухвалої агресії Росії в Україні почав вщухати, героїзм українських воїнів творить світоглядне підґрунтя для експансії у світ нових смислів, які продукують не так українські політики, як українські митці. Світ перестав сприймати українців крізь призму російської культури та мистецтва. Саме тому маємо формувати гучний, власне український меседж.

Зазначені тектонічні зрушення в світогляді митців потребують аналітико-синтетичного дослідження, а отже, мають на теперішньому етапі бути скеровані на з'ясування чинників, які сприяли тому, що українське візуальне мистецтво посіло чільне місце в світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на те, що російсько-українська війна триває, публікації, присвячені темі статті, оприлюднюються насамперед у фахових періодичних виданнях у форматі оглядів мистецьких подій і переважно не містять наукової складової; ґрунтовні праці про зміни парадигм українського мистецтва після початку великого російського вторгнення лише починають публікуватися. До таких праць належить колективна монографія «Мистецтво в обороні» [5], до написання якої

долучилися науковці Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України та Інституту культурології НАМ України. Видання є чи не першою спробою системно осмислити природу змін, які відбуваються в сучасному українському візуальному мистецтві.

Мета статті — виявити основні особливості світоглядних змін в українському візуальному мистецтві воєнного часу на тлі світової зміни мистецьких парадигм ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Ще недавно поява українського художника на міжнародній арені (виставки, аукціони) сприймалася як щось дивне, незвичне, оскільки про Україну не те що «не дуже знали», а й узагалі ставилися до українського мистецтва як до частини мистецтва пострадянського, зокрема російського. Наразі ж ситуація виглядає кардинально по-іншому: наші мистецькі набутки стали світові цікавими.

Продуктивний зв'язок мистецтва з державою завжди базувався на тому, що саме мистецтво завдавало основний тон у культурних дискусіях, а не держава.

Наприклад, у 1920-ті, після періоду національно-визвольних змагань, на кін виходить авангард, що бере початок від часів до жовтневого перевороту, але зміцнюється і стає свого роду опорою для більшовиків в контексті формування нової моделі державної влади. Те саме бачимо в історії після кожної із трьох французьких революцій (Жак-Луї Давід — Оноре Дом'є — Густав Курбе). Тобто держави завжди спиралися на духовний потенціал митців (художників, архітекторів, кінорежисерів, музикантів), аби зробити свою владу «переконливою» не лише політично, а й візуально, зробити її впізнаваною для світу. Як писав свого часу Олександр Богомазов, «я визнаю мистецтво як відображення особистості, а таке може бути лише при вільному ставленні особистості до мистецтва, при відсутності догм у цьому останньому. Це ліквідує затемнені сторони, робить його вищим за поняття добра і зла. Для мистецтва немає ні хорошого, ні поганого, йому однаково все цінне, тому що воно має справу з душею людини, а не з тими факторами, які так чи інакше на неї впливають. Тому воно не може бути аморальним або ж, навпаки, брати на себе роль проповідника

моралі. <...> Мистецтво бере для свого вираження земні форми, але очищає їх від земного, банального змісту і одухотворяє їх змістом прекрасного» [8, с. 60–61]. Тобто митець змінює світ в індивідуальній, йому одному притаманній моделі «перегляду реальності», власними засобами, за допомогою прийомів не так технічних, як ментальних — таких, що базуються на очищенні «земних форм» до рівня їхньої ідеї, яку і репрезентують світові.

Як відомо, спочатку ідея зміни виникає в свідомості художника, затим її втілення осмислює мистецтвознавець, вже потім вона набуває рис, якими не соромно поділитися зі світом: у вигляді серії творів або історико-теоретичних праць (як, приміром, «винахід» трансавангарду Акіле Боніто Оліви).

Наразі маємо зберегти важко зароблену репутацію модерної нації, акумулювати зусилля для просування українського мистецтва за межі України. Підтримування цих процесів — одне з основних завдань Національної академії мистецтв України.

Вже близько тридцяти років до генеральних завдань Академії належать:

- інституційне представництво українського мистецтва та українських митців у світі, що демонструє повагу до талановитої людини як безцінного надбання держави;

- побудова діалогу української мистецької спільноти зі світовими мистецькими центрами, інкорпорація світового до українського, змістовне вбудовування української культури і мистецтва в світові контексти;

- підтримання традицій української культури з ситуативно переконливих позицій, професійна популяризація сучасних надбань у традиційних і новаторських мистецьких формах;

- дієва підтримка талановитих людей, збереження тонкого прошарку унікальних кадрів.

Завжди було зрозуміло, що справжній майстер створює небачене, неповторне, певний всесвіт духу, світ ідей і героїв, котрий неможливо сплутати з іншим. Талант незамінний, втрата його не виправна.

Унікальність праці митця, навіть у порівнянні з працею науковця, є абсолютною. Про це добре

сказав фізик Яків Зельдович: «Місячну сонату» міг створити *лише* Бетховен, а відкрити нейтрони міг *не лише* Чедвік. У цій різниці поміж «лише» й «не лише» полягають і таємниця мистецтва, і спектр суспільно-політичних завдань, розв'язання яких покликаний здійснювати митець, в якій би сфері він свої здібності не реалізовував.

Митець потребує не так популярності, як визнання, а особливо — розуміння і підтримки. Особливо в сучасних умовах — умовах воєнного часу.

Війна продовжує нести руйнування українських міст і сіл у небачених масштабах, наругу над культурними цінностями українців. Але не тільки Збройні сили України за допомоги цивілізованого світу дають відсіч агресору. Україна як держава з власним світоглядом, вистражданими переконаннями, чітким уявленням про свою історичну місію у постатях її творчих і наукових представників докладає невтомних зусиль для пришвидшеної інтеграції в культурні і наукові процеси країн Європи і світу.

Обставини війни загострили почуття, спонукаючи митців чіткіше сприймати, осмислювати й втілювати в художні форми події сьогодення.

Війна і герой. Події, які зараз відбуваються в світі, спонукають митця більшу увагу звернути на проблему *героя*.

Вже неодноразово в літературі зазначалося, що на зміну постмодерністському цитуванню приходиться нова образність, відбувається відкриття нової чуттєвості, зосередженої на тому, що людина починає чіткіше сприймати реальність не через щось примарне, а через сучасні наративи. Тож ідеї, пов'язані з постаттю героя, останні десятиліття перебувають у постійній трансформації, а військові події стали рушійною силою для швидшого відходу від постмодерністської «саркастичної» практики у бік нових ракурсів осмислення теми.

Проблема героя опинилася в центрі уваги, оскільки сама постать героя в умовах нашої повсякденності набуває нових обрисів, вимагає нових підходів, і в цьому аспекті українське мистецтво стоїть перед необхідністю творчого пошуку і ще більш активних дискусій про те, що чекає на людину в умовах війни і в повоєнний час, який, хоч

сподіватися, не за горами. Можливо, саме зараз, на цих яскравих, майже блискавичних перегибах світогляду, ми, як зазначає Дарина Зіборова, «спостерігаємо відродження персонажа в мистецтві, відродження теми суб'єкта — як того, хто усвідомлює свою суб'єктивність у відповідь на присутність реальності. Це є однією з ознак подолання постмодерну як недовіри до реальності, як сумнів у ній. <...> Разом з темою реальності повертається тема суб'єкта. Але відродження цієї теми відбувається на зовсім нових засадах» [3, с. 30]. Ці засади ще належить виявити, з'ясувати і сформулювати. Як не сумно, саме війна створює для цього відповідні умови.

Вторгнення складних і неоднозначних подій відбувається через травму і не дозволяє більше вважати дійсність ілюзорною, уявною.

Оскільки зараз вся Україна — це люди, які переживають докорінні зміни світогляду, зокрема митці, події для них набувають смислів такої міри щільності, з якою неможливо працювати засобами / прийомами постмодернізму, а отже, слід шукати інші стратегічні напрями, *нові мистецькі стратегієми* і тактичні прийоми.

З сучасних художників і науковців, особливо тепер, не знімається відповідальність за їхню життєву і громадянську позицію, а прагнення створити своєрідний відбиток, переконливу чуттєву форму сьогоденних визначальних подій слід тільки вітати. У цьому контексті і українці, і європейці за останні роки позбулися багатьох ілюзій: і країни Європи зміцнилися, і українці зрозуміли щось для себе важливе.

Ми разом вчимося бути сильними, попри всі випробування намагаємось міцно стояти на власних ногах. Через те не можемо дозволити собі помилятися у виборі пріоритетів, у стратегіях побудови майбутньої, післявоєнної Європи, і прагнемо перетворювати ці стратегії на тактичні мистецькі і культурні засоби в спільноті однодумців.

Комунікаційний аспект — тобто відкрите спілкування між митцями України та країн світу, практичний досвід якого був відпрацьований завдяки онлайн-зустрічам на конференціях і творчих обговореннях (на жаль, спричинених обмеженнями COVID-19), — набув за цей час

(2020–2024 роки) такого конструктивного контуру і так міцно утвердив наших фахівців у живій мережі практики світового мистецтва, що вже може йтися про сформованість нових моделей взаємокорисного спілкування, їхню структурованість у подальшому налагодженні міжнародних зв'язків. Тож наразі варто очікувати на свого роду художній сплеск осмислення сьогоднішніх подій, яким у сучасній історії не було подібних.

Війна і Європа. Одним із практичних кроків із інкорпорації України, створення своєрідної української науково-мистецької інституційності є участь Національної академії мистецтв України у жовтні 2022 року в засіданні Європейського альянсу академій (European Alliance of Academies). Ця наукова спільнота жваво і рішуче реагує на світові виклики в гуманітарній сфері. Сьогодні таким викликом є загроза як європейським, так і загальнолюдським цінностям унаслідок російської агресії. І ми раді бачити солідарність європейських і світових урядів із Україною, — солідарність, яка не має аналогів у нашій історії за масштабами, розумінням, послідовністю і непохитністю.

Не випадково ця важлива акція культурної і мистецької дипломатії — прийом до Альянсу — сталася під час війни, розв'язаної проти нашої культури, мистецтва, проти наших митців — і досвідчених, і тих, хто лише починає творчий рух.

Останні роки — це доба світоглядного випробування не лише для України, а й для всього світу, зокрема для країн Європи, які знають і подеколи досі відчувають наслідки Першої і Другої світових воєн, що відбилися у долях декількох поколінь майже кожної європейської родини.

Втім, наруга над свободою не лише мистецького висловлювання, а й самого вільного існування людини в суспільстві ніколи не миналася для її обмежувачів безкарно.

Свобода, цінності, герой. Однією із провідних світових цінностей є свобода, до якої постійно прагнуть люди, яку відстоюють держави, про яку розмірковують філософи і яку виявляють художники.

У цьому переліку саме художник повинен відчувати себе вільною людиною, аби продукувати нові ідеї, рухати вперед самий час, закарбовувати

його в нових формах, збагачуючи ідеями державу, провокуючи філософську думку, показуючи людині справжню цінність її існування, даючи приклад того, що саме слід відстоювати під час війни.

Мусимо пам'ятати, що впродовж ХХ століття не лише радянські, а й деякі європейські художники з країн «соцтабору» дорого платили за можливість бути вільними у творчому пошуку, вибудовуючи для себе «поза-табірне» індивідуальне віяло етичних і художніх цінностей в умовах, які нав'язливо передбачали дотримання інших мистецьких моделей, примушували сповідувати інші цінності, а цьому примусу могли опиратися не всі.

Після розпаду СРСР і європейського «соцтабору» наприкінці 1980-х — на початку 1990-х майже миттєво почала змінюватися ціннісна парадигма художньої творчості, в рамках якої герой (головна жанрова тема в репрезентації персонажів) поставав не лише як ідеал для оспівування й відтворення (як це було у повоєнні часи майже в усіх країнах Європи), а й — виявленням сумнівів щодо проявів героїзму, а також у тому, чи не надає художник *масці героя* особистих рис в той час, коли цих рис немає або вони штучно нав'язані ідеологією?

На такі запити можна зреагувати в умовах, що найменше цьому сприяють, — саме під час війни.

Виявляється, почуття і думки в екстремальних обставинах найбільше загострюються, і художник більш наполегливо, жваво працює над тим, що є головним для його світогляду, тим, що має бути обов'язково залишене людям. Як зазначає Олена Аккаш, «сьогодні сам художник дедалі частіше є інтерпретатором своїх творів, для того щоби точніше передати інтенцію. Постійне намагання висловитись змушує бути і художником, і спостерігачем» [3, с. 39]. І для того, щоби сполучати в собі ці дві ролі / можливості, потрібно перебувати в самому вирі подій часу, його складних смислових конотаціях і постійно провокованих викликах.

У цьому смислі звернення до образу героя, — який перебудовує насамперед себе, а потім намагається перебудувати власним прикладом світ навколо, — показує, що на зміну постмодерністському цитуванню приходиться нова образність,

відбувається відкриття нової чуттєвості, зосередженої на тому, що людина починає сприймати реальність по-справжньому. Тобто художник діє не через щось примарне, а через сучасні справжні наративи. Як не дивно, саме війна робить їх найбільш реальними, рельєфними, відкритими, навіть перспективними в творчому смислі. Із власного досвіду можу зазначити, що починаючи із роботи «Вторгнення» (1990-ті) мій «герой еволюціонує і, як на мене, набуває ознак суб'єкта. Тому важливо вийти на таку платформу пошуку і дослідження, де були б враховані сутність і “художня механіка” цього еволюціонування, оскільки воно є предметним явищем і заслуговує на більш точні форми висловлення» [3, с. 42].

Варто узагалі придивитися до образу героя в мистецьких напрямках ХХ століття.

Не випадково, що саме *модернізм* 1920-х породив образ героя-одинака, здатного кинути виклик системі і вийти переможцем у цьому протистоянні, впливаючи на хід історії, а часом навіть на долю планети. Під час світових воєн і відновлення після їхніх наслідків саме такий герой надихав і вселяв надію, про що свідчать твори зображального / візуального мистецтва, кіно, театру та художньої літератури.

З настанням періоду *постмодернізму*, в якому суспільство споживання піддало сумніву відважність і велич героя, раптом виявилось, що світ, який видавався надійним і твердим, став ніби непевним і плінним, користуючись означенням польсько-британського філософа Зигмунта Баумана [1, с. 15–28].

І, нарешті, *метамодернізм*, чи як ще його називають *пост-постмодернізм*, в якому ми існуємо зараз, ніби знову робить світ конкретним, з одного боку, показуючи образи героїв, з другого, — повертаючи їх у реальне життя. При цьому таке повернення не зменшує їхнього значення, а, навпаки, дозволяє бачити їх у різних людях, які подекуди відмовились від споживацького мислення та почали допомагати один одному.

Це чітко засвідчив і початок великої російсько-української війни, коли містяни, віддані духу колективізму, перетворилися на такого собі *колективного героя*, який виступив унаочненням само-го духу колективізму перед лицем смертельної

небезпеки: нам всім пам'ятний активний «движ» бійців територіальної оборони у важкі й непевні лютневі та березневі дні 2022 року. Такі суспільні зрушення стають *моделями колективної пам'яті* етносу, елементами наступного *кодування*, засадами нових світоглядних цінностей, переконань, орієнтирів.

Митці в сучасному світі не тільки здатні створювати образ героя, який змінює світ, тепер вони самі часто стають активними учасниками історичних перетворень, опановуючи різні форми боротьби за краще майбутнє: від підтримки суспільних рухів своїм мистецтвом до безпосереднього захисту творчої свободи і людських прав на фронтах цієї війни.

Європа і травма. Українці і європейці спільно, всі разом, мають чітко і непохитно усвідомити, що вторгнення складних і неоднозначних подій відбувається через травму і не дозволяє більше вважати дійсність ілюзорною, уявною. Сказати б, реальність стає реальнішою за реальність, тобто відбувається практичний рух «*a realibus ad realiora*» — від реального до найреальнішого, як зауважували символісти 1910-х.

Військовий опір ворожим силам, деколонізація і декомунізація, різка зміна світоглядної парадигми, які тривають в Україні, — по-новому ставлять запитання про подальший хід і «старого» європейського постмодернізму: автор і герой в його пріоритетах відсутні, але чи наявні вони в житті європейця? Чи зможе творчо налаштований європеєць розгледіти героя у наративах, які готує йому сучасний світ, як це роблять українці, наразі поставлені — ніби щит — перед російською загрозою цивілізованому світу?

Герой це той, хто, згідно з уявленнями будь-якої культури (хоч би як ці уявлення різнилися), за допомогою власної жертви утримує собою світ. Наразі такий героїзм, спрямований на збереження свободи, — в Україні.

Європейці (до яких належимо і ми) за останні роки позбавилися багатьох ілюзій. Відтепер, особливо після того, як утвердиться справедливий мир, ми разом мешкатимемо у зміненому світі, дуже схожому на той, що сформувався після Першої та особливо Другої світових воєн, які створили неочікувані умови. З цими умовами

маємо рахуватися на шляху до по-справжньому відкритого суспільства, модель якого описав Карл Поппер [6; 7]. Нам, європейцям, тепер як ніколи слід рухатися разом, і тоді жодний ворог не позбавить нас відчуття свободи, яку щодня завойовує кожен з нас.

Разом із тим не можемо забувати, що інституційне середовище часом може виявитися слабким і консервативним, що змушує окремих науковців і митців ламати усталені бар'єри, які їх стримують, або ж виступати проти наявної репресивної системи, що не раз вже проявлялося в історії країн передвоєнної Європи ХХ століття та в сучасних країнах із диктаторськими режимами. Зрушення в системі цінностей цього інституційного середовища відбуватимуться мірою утвердження нових наративів культурного і мистецького життя.

Після завершення Другої світової війни звикли думати, що європейські цінності є такими міцними, цивілізаційний успіх таким надійним, що війни великого масштабу з сотнями тисяч жертв бути не може. Світ не був готовий до такого виклику.

Але ж російсько-українська війна, яка для пересічного громадянина є глибокою емоційною травмою, — для митця, для творчої людини виявилася джерелом нових сенсів, нових форм осмислення історії Європи після Другої світової, а відтак і нових запитів, нових викликів. На такі запити можна відреагувати в умовах, які найменше цьому сприяють, — саме під час війни. Відповідь на них стає вагомим терапевтичним засобом для всіх.

Мистецький простір і людина. Дослідження явищ візуального мистецтва в контексті культури передбачають об'єднання інтелектуальних зусиль гуманітаріїв навколо найважливішої світоглядної проблеми: існування людини в суспільстві, особливо в такому складному, як наше, що перебуває в «космосі» різного роду розумових і духовних викликів, спричинених військовою агресією Росії й скерованих на пошук нових моделей реагування на ці виклики.

Адже проблема людини — вічна проблема. За поточних жорстких умов вона набуває виключної *суспільної* ваги. Не тільки інтелектуали, науковці, а й глядачі, читачі, які звертають увагу на мистецтво, літературу, театр і кіно, починають предметно замислюватися над світом, в якому живуть.

У цьому контексті і наша Академія, і її науково-дослідні інститути є відкритими для широкого кола культурних ініціатив. Мистецька свобода, про яку йшлося вище, — як ми бачимо на прикладі країн Західної та Центральної Європи, — значною мірою залежить від розвитку інституційної інфраструктури та підтримки високих демократичних стандартів у мистецтві, мистецькій освіті та гуманітарній науці (мистецтвознавстві, культурології, естетиці тощо).

Стандарти міжнародної співпраці, які склалися в Європі після світових воєн ХХ століття, вимагають перегляду і вдосконалення у відповідь на вимоги й виклики теперішнього часу. Це стосується як принципів формування культурної політики, так і життя інституцій, які сприяють творчій і науковій діяльності гуманітаріїв.

У контексті нашої боротьби за вільне й справедливе суспільство це спостереження підтверджують цінні для українців відзнаки світових інституцій останнього часу, як-от, наприклад, присудження Нобелівської премії миру 2022 року. Нею було відзначене українське громадянське суспільство в особі Центру громадянських свобод, очільниця якого, Олександра Матвійчук, сказала на урочистій церемонії: «Це не війна двох держав, це війна двох систем — авторитаризму і демократії. Ми боремося за можливість будувати державу, в якій права кожної людини захищені». Я можу тільки додати ще одну річ: права на свободу творчості. Підсумовуючи, О. Матвійчук наголосила: «Зрештою, Ви не маєте бути українцями, щоб підтримати Україну — достатньо просто бути людиною!» [4]. І це не просто виразні слова — це модель справжнього ставлення до людської особистості. Водночас колективні герої, про яких йшлося вище, — не тільки в Україні, — вони там, де є сміливі люди, які готові разом боротися проти тиранії, поневолення, брехні, ідеологічних перекручень.

Не дивно, що саме в умовах війни зникають бар'єри, які колись розділяли людей. Попри складний час, чимало діячів культури, зокрема і члени нашої Академії, залишилися в Україні, намагаються підтримати співгромадян у боротьбі з наслідками вторгнення. Митці малюють плакати, створюють мурали, завішують художніми творами стіни

бомбосховищ, проводять благодійні вистави, концерти, кінопокази, виставки. Багато з них узяли до рук зброю і поповнили лави захисників України або активно влилися до волонтерського руху.

Війна, Академія, світ. Ми знаємо з історії, що які б війни не вели держави, академії наук і мистецтв у цих країнах існували попри всі складнощі воєнного лихоліття, оскільки не в останню чергу воїни захищають саме науку і мистецтво своєї країни.

Стало трюїзмом посилення на слова Черчілля, коли під час Другої світової війни один із міністрів запропонував збільшити витрати на оборону за рахунок фінансування культури і прем'єр-міністр відповів: за що ж ми тоді воюємо? Але цей трюїзм вартий того, щоби лишатися не трюїзмом, а справжньою моделлю ставлення держави до культури, мистецтва, митців, діячів культури.

Діяльність НАМ України занурена безпосередньо в суспільство, в мистецтво, у живу тканину культури, перетворюючи її з суто академічної інституції на загальнокультурну, а отже, спрямовану на людиноорієнтовані дослідження. У цьому полягає і специфіка нашої Академії. В нас працюють і *науковці* в царині науки про мистецтво і культуру, і *художники*, які досліджують новітні мистецькі форми.

Слід наголосити на двох рівноцінних векторах суспільно-культурної орієнтації НАМ України. З одного боку, це постійне виявлення тісного зв'язку *мистецтва з наукою*, що споріднює нашу Академію з іншими галузевими академіями наук і творить культурно-мистецьку панораму української науки. З другого боку, це постійне виявлення тісного зв'язку *мистецтва з культурою*, що споріднює Академію мистецтв із суспільними запитам, громадськими і політичними викликами, зокрема воєнного часу, з тим, що є запорукою свідомого існування нації в часі і просторі. Саме це дозволяє унаочнити парадигму національної самоідентифікації та головний принцип існування, по-перше, людини в світі, по-друге, — країни на сучасній геополітичній мапі як насамперед *культурного* державного утворення. У такому, дещо метафоричному, смислі можна сказати, що Академія мистецтв є частиною оборонного комплексу України, що здійснює значну поточну

роботу зі зміцнення міжнародного іміджу держави і, ведучи битву на культурному фронті, покликана надихати воїнів.

Усвідомлюючи важливість існування двох векторів — мистецтво і наука, мистецтво і культура — в рамках фундаментальних наукових напрямів, НАМ України прагне студіювати явища культури і мистецтва у тривимірний спосіб, виходячи з поділу культури на матеріальну, суспільну та духовну, в кожній із яких неодмінно присутній мистецький складник.

Навіть суто природні за походженням явища, потрапляючи в сферу соціальної дії, тобто в сферу культури, набувають якостей, що їх не можна дослідити природничими методами, тут потрібні спеціальні методи теорії й практики культури та мистецтва, розробленням і впровадженням яких займається наша Академія.

За одним з означень, культура у найширшому сенсі — це те, що робить тебе чужим, коли ти залишаєш свій дім; мистецтво — це те, що робить тебе своїм будь-де. На мій погляд, важко подоланні культурні і мистецькі проблеми, пов'язані із українськими світоглядними орієнтаціями на сході нашої країни, особливо ж після 2013 року, спричинені тим, що держава спрямовувала зусилля впровадження мовної політики, а відтак мистецької і культурної, не так на Схід, як на Захід України, де таких проблем майже не існувало. Утім, проведення виставкових заходів, театральних гастролей з погляду націєтворення було б набагато важливішим саме в східних регіонах, і після встановлення справедливого миру насамперед культурно-мистецька політика має посісти центральне місце в цьому процесі.

З іншого боку, після перемоги над ворогом ми стикнемося з поверненням наших людей, наших науковців додому, в Україну. Вони, вимушено емігрувавши, повертатимуться зі світоглядними травмами і намаганням їх подолати. І тут роль НАМ України уявляється дуже перспективною: больові точки культури — живий біль людей, їхня розгубленість через розрив із минулим, через його переосмислення, навіть невіра в майбутнє, острах перед ним. Такий біль — симптом патологічних процесів у тілі культури, і лише усвідомивши їх, проаналізувавши, можна віднайти ліки

для зцілення, лікування душі засобами впливу культури та мистецтва.

Вже зараз бачимо, як імена першорядних художників повертаються в Україну: Іван Айвазовський, Ілля Рєпін, Казимир Малевич. Цей процес буде тривати, поглиблюватися. Він показує, наскільки українське мистецтво є цікавим у світі, яким міцним у світі є потяг до нашої культури, пам'яток нашої архітектури, музичних творів наших композиторів, мистецьких творів художників, спричинений (як не важко це визнавати) активною фазою війни. Він визначає, наскільки цивілізована спільнота зацікавлена не тільки в матеріальній та військовій допомозі Україні, що ми вдячно відчуваємо упродовж років війни, а насамперед — в нашій внутрішній нематеріальній духовній спадщині, що вирізняє культуру і мистецтво України серед інших країн і тим самим привертає увагу.

НАМ України постійно опікується репрезентацією культурних здобутків України як всередині країни, так і за її межами, розвиваючи різні форми *культурної дипломатії*. Одним із останніх прикладів поряд зі членством в Європейському альянсі академій є тісна співпраця з Королівською академією мистецтв (Royal Academy of Arts), Французькою академією красних мистецтв (L'Académie des beaux-arts), Берлінською академією мистецтв (Akademie der Künste), Академією наук і мистецтв Боснії та Герцеговини (Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine), іншими впливовими організаціями, які об'єднують митців Європи.

Формування суспільної свідомості в сфері культури і мистецтва та культурної політики держави — головна мета діяльності НАМ України, предмет її турбот, джерело інтелектуальної активності і запорука сталої еволюції культурної і мистецької сфери нашої держави, особливо після перемоги над ворогом.

Війна, пам'ятки культури, захищеність митця. Під час воєн митці, діячі культури — це одна з найбільш незахищених категорій суспільства, але саме вони — адже більше немає кому — створюють той необхідний ґрунт, на якому виростає те, за що ці війни ведуться. Йдеться про культурні і мистецькі цінності, які формують національну ідентичність.

У цій війні ворог намагається зруйнувати нормальне життя українців, вбиває мирних жителів, вціляє у житлові квартали, пологові будинки, дитячі садочки, руйнує інженерну інфраструктуру. Ба більше, він прагне зруйнувати нашу спадщину, те, чим пишається будь-яка цивілізована країна. За майже три роки війни постраждали українські бібліотеки, музеї, театри. Російські бомби зруйнували Палац культури «Залізничник» у Харкові — пам'ятку доби конструктивізму (архітектор О. Дмитрієв, 1927–1932), Будинок офіцерів у Вінниці (архітектор Й. Каракіс, 1935), Донецький академічний обласний драматичний театр у Маріуполі (архітектори О. Крилов, О. Малишенко, 1956–1960), Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди на Харківщині (заснований 1972 року), Чернігівську обласну бібліотеку для юнацтва (будинок В. В. Тарновського) та багато іншого. За реєстром Міністерства культури та стратегічних комунікацій станом на кінець 2024 року в Україні постраждали 1255 пам'яток культурної спадщини. У Харкові зазнали руйнування майже всі пам'ятки архітектури, істотні втрати відчутні в Чернігові й Сумах, Маріуполі й Мелітополі, постраждали київські художні музеї.

Російські БпЛА й авіабомби руйнують пам'ятки української культури, але росіяни досягають протилежних цілей: зміцнюють нашу історичну пам'ять, переконаність у перемозі, наше прагнення бути самими собою в сім'ї демократичних країн Європи. Росія довгий час насаджувала в Україні власні наративи в культурі і мистецтві, але зараз ці столітні наративи припиняють діяти на людей, і роки війни показали, як змінилися самі українці. Це природний і соціально перспективний, потужний процес.

Художник — це свідомий очевидець трагічних подій, який намагається осмислювати своє буття. Драма війни, якщо її не досягнути, буде перебувати в «дурній безкінечності» (Гегель), замкнеться на самій собі, а відтак не буде перетворена суспільством. Починати ж треба з того, що саме діячі культури і мистецтва мають доносити правду про перебіг подій в Україні світовій спільноті. З іншого боку, по-перше, треба спрямовувати свою творчість на ствердження

антиколоніального духу, по-друге, плекати своєрідну захисну ауру (як висловився Вальтер Беньямін [2]) для постраждалих шляхом долучення до творчого акту, по-третє, намагатися лишатися людиною у нелюдських умовах. А це дуже складний моральний виклик.

Ми повинні згадати досвід тих майстрів світового мистецтва, які гостро відчували катастрофічність подій їхньої повсякденності. Це і творчість Пікасо, який на тлі війни в Іспанії написав «Герніку» (1937), і Сальвадор Далі, який створив картину «М'яка конструкція з вареними бобами: передчуття громадянської війни» (1936); слід згадати про художників Ренесансу — Паоло Учело: серія з трьох картин «Битва при Сан Романо» (1456–1460, на замовлення Козимо Медичі), фреска (і картон) Леонардо да Вінчі: «Битва при Ангіарі» (1503–1506), Альбрехт Альддорфер: «Битва Александра при Іссі» (1529), інші твори. Маємо приклади і в сучасному мистецтві. Це Генрі Мур і його серія «Лондонське метро» (1941) періоду Другої світової, це сербська перформерка Марина Абрамович з проектами, втіленими в життя після Югославських воєн (1991–2001).

Шляхи подолання травми. У рамках зазначених позицій варто звернутися насамперед до з'ясування ролі мистецтва як терапевтичного інструменту в умовах війни, розглянути можливість створення зв'язків між сприйняттям художніх об'єктів і відновленням життєво важливих людських функцій. Яким чином цього можна досягти?

До певної міри люди можуть впоратися з більшістю втрат і викликів власними силами, але це стає дедалі складніше і потребує втручання інших людей (насамперед лікарів), готових надати допомогу. Тут головним чинником виступає відчуття *свободи* цієї позитивної дії.

Ми вже підкреслювали, що однією з провідних цінностей є свобода, якої прагнуть люди, яку відстоюють держави, про яку розмірковують філософи, якою живляться художники. Саме художник насамперед має відчувати себе вільною людиною, аби продукувати нові ідеї, рухати вперед час, закарбовувати його в нових формах, провокуючи філософську думку, показуючи людині справжню цінність її існування. Тобто власним прикладом творча людина може допомогти іншій людині

подолати стрес. Важко переоцінити роль арттерапії, до практики якої долучився Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України спільно зі спеціалістами Національного військово-медичного клінічного центру «Головний військовий клінічний госпіталь». Річний досвід реалізації спільного проєкту «Малюємо з воїном», що був одним зі складників загального проєкту «Арт-терапія» (куратори О. Роготченко, І. Черненко, співкуратори С. Роготченко, І. Савчук, А. Чібалашвілі, А. Сидоренко), засвідчує, що в такий спосіб бажання медиків і досвід мистецтвознавців і митців дієво об'єднали систему мистецьких і терапевтичних засобів, які сприяють відновленню та збереженню фізичного й психічного здоров'я пацієнта з бойовою психічною травмою. Реалізація цього проєкту набрала позитивних обертів і триватиме далі.

Висновки. Ми, європейці, спільно, всі разом, маємо чітко, беззаперечно усвідомити, що вторгнення складних і неоднозначних подій відбувається через травму і не дозволяє більше вважати дійсність ілюзорною, уявною.

Українське мистецтво, яке раніше сприймалося як частина пострадянської культури, сьогодні набуло світового визнання, що вимагає подальшого розвитку й підтримки на міжнародній арені. В умовах війни митці відіграють ключову роль у збереженні культурної спадщини та утвердженні української ідентичності, інтегруючись у світовий мистецький і науковий простір. Російсько-українська війна докорінно змінила сприйняття героя (образу героя) в мистецтві, вимагаючи нових підходів до його осмислення та відходу від постмодерністських практик. Україна, інтегруючись у європейський культурний простір, не лише відстоює свою ідентичність, а й активно долучається до формування нових гуманітарних та мистецьких стратегій у світовому контексті. Сучасний герой постає не як ідеологічний конструкт, а як реальна людина, що своєю дією, жертвою і колективною силою утримує світ від руйнування, що яскраво засвідчують події в Україні. Водночас війна і світоглядні зміни змушують європейців переосмислити власні цінності, усвідомити важливість свободи та героїзму, які творять майбутнє відкритого суспільства.

Культура і мистецтво є такою самою запорукою національної безпеки й такою самою оборонною зброєю України, як і матеріальні свідчення нашої непереможності. З одного боку, культурна і мистецька спадщина й видатні особистості, які унаочнюють Україну серед цивілізованих країн, є найбільш видимим — поряд зі зброєю — інструментарієм збереження

національної ідентифікації, унікальності нашої країни серед інших. З другого боку, саме культура та мистецтво як настановні засоби забезпечення духовної обороноздатності України складають той необхідний тандем, який свідчить про унікальність місця України в світі, її здатність протистояти зовнішнім впливам і втручанням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевности / Пер. з англ. А. Марчинського. Київ: Критика, 2013. 176 с.
2. Беньямін В. Вибране / Пер. з нім. Ю. Рибачук, Н. Лозинська. Львів: Літопис, 2002. 214 с.
3. Герой, Об'єкт, Фантом Віктора Сидоренка: Лексикон / Концепція і заг. ред.: О. Клековкін, В. Сидоренко; упоряд. О. Горшков, А. Пучков. Київ: ArtHuss, 2019. 240 с.
4. Матвійчук О. Ви не маєте бути українцями, щоб підтримати Україну. Достатньо бути просто людьми // hromadske. Дата оновлення: 25.10.2023. URL: <https://hromadske.ua/posts/vi-ne-mayete-buti-ukrayincyami-shob-pidtrimati-ukrayinu-dostatno-buti-prosto-lyudmi> (дата звернення: 20.09.2024).
5. Мистецтво в обороні: Колективна монографія Національної академії мистецтв України / Упоряд. О. Клековкін, І. Кузнецова, М. Черкашина-Губаренко; Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України; Інститут культурології НАМ України. Київ: Фенікс, 2024. 1024 с.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1: У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. 444 с.
7. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 2: Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / Пер. з англ. О. Буценко. Київ: Основи, 1994. 494 с.
8. Український художній авангард: Маніфести, публіцистика, бесіди, спогади, листи / Упоряд. Д. Горбачов, С. Папета, О. Папета; вст. ст. Н. Дмитрієвої; наук. ред. А. Пучков. Київ: Дух і Літера, 2020. 640 с.

REFERENCES

1. Bauman, Z. (2013). *Plynni chasy. Zhyttya v dobu nepevnosty* [Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty]. (A. Marchynsky, Trans.). Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
2. Benjamin, W. (2002). *Vybrane* [Selected Works]. (Y. Rybachuk & N. Lozynska, Trans.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
3. Klekovkin, O., Sydorenko, V., Horshkov, O., & Puchkov, A. (Eds.). (2019). *Heroi, Obiekt, Fantom Viktora Sydorenka: Leksykon* [Hero, Object, Phantom by Victor Sydorenko: Lexicon]. Kyiv: ArtHuss [in Ukrainian].
4. Matviichuk, O. (2023, October 25). Vy ne maiete buty ukraintsiamy, shchob pidtrymaty Ukrainu. Dostatno buty prosto liudmy [You Don't Have to Be Ukrainian to Support Ukraine. Just Be Human]. *hromadske*. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/vi-ne-mayete-buti-ukrayincyami-shob-pidtrimati-ukrayinu-dostatno-buti-prosto-lyudmi> [in Ukrainian].
5. Klekovkin, O., Kuzniezova, I., & Cherkashina-Gubarenko, M. (Eds.). (2024). *Mystetstvo v oboroni: Kolektyvna monohrafiia Natsionalnoi akademii mystetstv Ukrainy* [Art in Defense: Collective Monograph of the National Academy of Arts of Ukraine]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
6. Popper, K. (1994). *Vidkryte suspilstvo ta jogo vorogy. T. 1: U poloni Platonovyh chariv* [The Open Society and Its Enemies. Vol. 1: The Spell of Plato]. (O. Kovalenko, Trans.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
7. Popper, K. (1994). *Vidkryte suspilstvo ta jogo vorogy. T. 2: Spalah prorocztva: Hegel, Marks ta poslidovnyky* [The Open Society and Its Enemies. Vol. 2: Hegel, Marx, and the Aftermath]. (O. Butsenko, Trans.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
8. Horbachov, D., Papeta, S., & Papeta, O. (Eds.) (2020) *Ukrainskyi khudozhnii avanhard: Manifesty, publitsystyka, besidy, spohady, lysty* [Ukrainian Artistic Avant-garde: Manifestos, Journalism, Interviews, Memoirs, Letters]. (N. Dmytriyeva, Introd.; A. Puchkov, Acad. Ed.). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

VICTOR SYDORENKO

UKRAINIAN VISUAL ARTS IN THE PARADIGMS OF THE 21ST CENTURY:
WORLDVIEW CHANGE IN THE TIME OF WAR

Abstract. This article explores the transformation of Ukrainian art in response to the challenges posed by the Russo-Ukrainian War, which has prompted a reimagining of the hero figure and national identity. Once perceived as part of post-Soviet culture, Ukrainian art has gained international recognition, becoming a vital force in preserving cultural heritage and affirming Ukrainian identity on the global stage. Recent events have compelled artists to engage more actively with the global cultural discourse, moving away from postmodernist practices. Today, the image of the hero in Ukrainian art reflects real individuals whose actions and sacrifices symbolize the defense of humanity against destruction. Ukrainian artists inspire European audiences to reconsider their own values and to recognize the importance of freedom and heroism. Alongside material resources, culture and art have emerged as essential components of Ukraine's national security. They not only safeguard national identity but also serve as powerful motivators for the defense of the state, emphasizing Ukraine's cultural distinctiveness and its resilience in the face of external threats.

Keywords: contemporary Ukrainian art, visual arts of the 21st century, National Academy of Arts of Ukraine, worldview paradigm, hero, trauma, cultural diplomacy.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2024.

Стаття прийнята до друку 17.10.2024.

Дата публікації: 18.11.2024.

© Віктор Сидоренко 2024